

**ΠΑΝΕΛΛΑΔΙΚΕΣ ΕΞΕΤΑΣΕΙΣ
Γ' ΤΑΞΗΣ ΗΜΕΡΗΣΙΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΛΥΚΕΙΟΥ
ΤΕΤΑΡΤΗ 18 ΜΑΪΟΥ 2016 - ΕΞΕΤΑΖΟΜΕΝΟ ΜΑΘΗΜΑ:
ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ
ΠΡΟΣΑΝΑΤΟΛΙΣΜΟΥ (ΝΕΟ ΣΥΣΤΗΜΑ)
ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗΣ (ΠΑΛΑΙΟ ΣΥΣΤΗΜΑ)**

(Ενδεικτικές Απαντήσεις)

Διδαγμένο Κείμενο

A1. Με ανάλογο τρόπο και οι οικοδόμοι και όλοι οι άλλοι (τεχνίτες). Δηλαδή χτίζοντας με καλό τρόπο σπίτια θα γίνουν καλοί οικοδόμοι, όμως χτίζοντας με κακό τρόπο, κακοί. Γιατί, αν δεν ήταν έτσι τα πράγματα, καθόλου δεν θα χρειαζόταν ο δάσκαλος, αλλά όλοι θα ήταν καλοί ή κακοί από τη γέννησή τους. Το ίδιο λοιπόν συμβαίνει και με τις αρετές: δηλαδή κάνοντας όσα συμβαίνουν στις συναλλαγές μας με τους άλλους ανθρώπους γινόμαστε άλλοι δίκαιοι και άλλοι άδικοι, κάνοντας όμως όσα έχουν μέσα τους το στοιχείο του φόβου και συνηθίζοντας να αισθανόμαστε φόβο ή θάρρος, άλλοι γινόμαστε ανδρείοι και άλλοι δειλοί. Το ίδιο συμβαίνει και με όσα έχουν σχέση με τις επιθυμίες και με την οργή (μας): άλλοι δηλαδή γίνονται σώφρονες και πράοι, ενώ άλλοι ακόλαστοι και οργίλοι, άλλοι με το να συμπεριφέρονται σ' αυτά με αυτόν τον συγκεκριμένο τρόπο και άλλοι με εκείνο τον τρόπο. Και με έναν λόγο λοιπόν από όμοιες ενέργειες διαμορφώνονται τα μόνιμα στοιχεία του χαρακτήρα μας. Γι' αυτό πρέπει να προσδίδουμε μια ορισμένη ποιότητα στις ενέργειές μας: γιατί σύμφωνα με τις διαφορές αυτών διαμορφώνονται και τα μόνιμα στοιχεία του χαρακτήρα μας.

B1. «καὶ διαφέρει τούτῳ πολιτεία πολιτείας ἀγαθὴ φραύλης»

Ο Αριστοτέλης διακρίνει τα πολιτεύματα σε καλά και λιγότερο καλά και όχι σε καλά και κακά. Παρατηρείται ότι η λέξη «φραύλης» (που κανονικά

«φαῦλος» σημαίνει κακός, ευτελής, ασήμαντος) χρησιμοποιείται εδώ με διαφορετική σημασία, έτσι ώστε να ανταποκρίνεται στις αντιλήψεις του φιλοσόφου. Η αναφορά αυτή στη διάκριση των πολιτευμάτων φαίνεται, με την πρώτη ματιά, να μη σχετίζεται με το θέμα του κειμένου και να αποτελεί μια παρέκβαση. Κάτι τέτοιο, όμως, δεν ισχύει, καθώς στόχος του φιλοσόφου είναι να συνδέσει την αξία των πολιτευμάτων με την αρετή των πολιτών.

Συγκεκριμένα, ο Αριστοτέλης δεν πιστεύει ότι υπάρχουν κακά πολιτεύματα, αφού πρωταρχικός στόχος όλων των νομοθετών, και άρα και των πολιτευμάτων μέσα στα οποία δρουν, είναι να κάνουν τους πολίτες ενάρετους ασκώντας τους στην ηθική αρετή, προκειμένου να φτάσουν στον ύψιστο στόχο, την ευδαιμονία.

Εντύπωση μας προκαλεί η σειρά των λέξεων στη φράση αυτή. Η κανονική σειρά θα ήταν: «διαφέρει τούτω πολιτεία ἀγαθή πολιτείας φαύλης». Η ανωμαλία αυτή ίσως να οφείλεται και πάλι στο γεγονός ότι τα κείμενα του Αριστοτέλη αποτελούν προσωπικές σημειώσεις, που λειτουργούσαν βοηθητικά στο έργο της διδασκαλίας. Είναι, λοιπόν, εύλογο να εντοπίζουμε κάποια χαρακτηριστικά του προφορικού λόγου.

«καὶ διὰ τῶν αὐτῶν καὶ γίνεται πᾶσα ἀρετὴ καὶ φθείρεται»

Τα ρήματα «γίνεται – φθείρεται» μας παραπέμπουν στο θεμελιώδες αντιθετικό ζεύγος της φιλοσοφικής σκέψης «γένεσις – φθορά». Για τον Αριστοτέλη, αυτή ήταν μια φυσική διαδικασία μονόδρομη: γένεση -> αύξηση -> τελείωση -> παρακμή -> φθορά (αποδίδεται έργο στον Αριστοτέλη με τίτλο *Περὶ Γενέσεως καὶ Φθοράς*). Αυτή, λοιπόν, η διαδικασία ακολουθείται και στις ηθικές αρετές. Κάθε αρετή για τους ίδιους λόγους και χρησιμοποιώντας τα ίδια μέσα γεννιέται και με την καλή εξάσκηση κατακτιέται, ενώ με την κακή εξάσκηση χάνεται.

«ἐκ τῶν ὁμοίων ἐνεργειῶν αἱ ἕξεις γίνονται»

Η λέξη αυτή ετυμολογικά παράγεται από το θέμα του μέλλοντα του ρήματος «ἔχω» και συγκεκριμένα από το σεχ- <heχ- <έχ + την παραγωγική κατάληξη –σις, η οποία δηλώνει ενέργεια. Αρχική σημασία της λέξης είναι το να κατέχει κανείς συνέχεια κάτι που έχει αποκτήσει. Για τον Αριστοτέλη η

λέξη απέκτησε ηθικό περιεχόμενο: είναι τα μόνιμα στοιχεία του χαρακτήρα μας, που αποκτιούνται με την επίμονη άσκηση και την επανάληψη συγκεκριμένων ενεργειών. Οι «ἔξεις» είναι ένα από τα «γινόμενα ἐν τῇ ψυχῇ».

Τα μόνιμα στοιχεία αποκτιούνται με την επανάληψη μιας πράξης, που συνιστά την «ἔξιν». Ακριβώς ότι η «ἔξις» απορρέει από εθισμό και δεν είναι κάτι ἐμφυτο φαίνεται και από τη χρήση του ρήματος «γίνονται», το οποίο δείχνει ότι η «ἔξις» προκύπτει μέσα από μία διαδικασία, από ένα βαθμιαίο τρόπο διαμόρφωσής της και κατάκτησής της από τον άνθρωπο.

B2.α) Ο ρόλος των τριών λέξεων «Οὕτω δὴ καὶ» είναι εισαγωγικός στο νέο επιχείρημα του Αριστοτέλη. Συγκεκριμένα, το τροπικό επίρρημα «οὕτω», είναι ομοιωματικό προς τα προηγούμενα και δηλώνει αναλογική θεώρηση του θέματος που ακολουθεί. Ο φιλόσοφος χρησιμοποιεί δηλαδή σ' αυτή την ενότητα αναλογικό συλλογισμό: όπως για την εκμάθηση των τεχνών είναι απαραίτητος ο εθισμός σε κατάλληλες ενέργειες, έτσι και για την κατάκτηση των ηθικών αρετών έχει σημασία η επανάληψη ίδιων πράξεων («ὁμοίων ἐνεργειῶν»). Με τον συμπερασματικό σύνδεσμο «δὴ» ανακεφαλαιώνονται τα προηγούμενα, ενώ ο μεταβατικός σύνδεσμος «καὶ» εισάγει το νέο επιχείρημα, με το οποίο δείχνει ότι και στις αρετές ισχύει το ίδιο που συμβαίνει στις τέχνες. Όπως η κατάλληλη ή η ακατάλληλη άσκηση κάνει τον τεχνίτη καλόν ή κακόν αντίστοιχα, έτσι και η ποιότητα του εθισμού στον χώρο των αρετών καθορίζει την ποιότητα των αποκτημένων αρετών.

β) Ο Αριστοτέλης προβαίνει στην παρουσίαση τριών παραδειγμάτων για να δείξει ότι, όπως και στις τέχνες, έτσι και στις αρετές η απόκτησή τους γίνεται με τον εθισμό και η ποιότητά τους εξαρτάται από την ποιότητα του εθισμού που προηγήθηκε. Τα παραδείγματα αναφέρονται σε αρετές που συνδέονται με τον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι: 1. συναλλάσσονται μεταξύ τους (κοινωνικές σχέσεις), 2. αντιμετωπίζουν τις δύσκολες καταστάσεις της ζωής τους και 3. διαχειρίζονται τις επιθυμίες τους. Επίσης, παρατηρούμε ότι ο φιλόσοφος διακρίνει δύο αντίθετους τρόπους συμπεριφοράς: ο ένας οδηγεί στην κατάκτηση των ηθικών αρετών, ενώ ο άλλος όχι.

Ειδικότερα, το πρώτο παράδειγμα «πράττοντες γὰρ τὰ ἐν τοῖς συναλλάγμασι τοῖς πρὸς τοὺς ἀνθρώπους γινόμεθα οἱ μὲν δίκαιοι οἱ δὲ ἄδικοι» αναφέρεται στις κοινωνικές σχέσεις των ανθρώπων. Ο τρόπος με τον οποίο οι άνθρωποι μαθαίνουν να συναλλάσσονται, αυτός καθορίζει και την ποιότητα του χαρακτήρα τους ως προς αυτό. Αν μαθαίνουν να είναι δίκαιοι στις συναλλαγές τους, γίνονται δίκαιοι, αν όχι, άδικοι. Η διαμόρφωση του ήθους γίνεται υπόθεση του ίδιου του ανθρώπου, ο οποίος και έχει την ευθύνη των πράξεων του.

Με το δεύτερο παράδειγμα «πράττοντες δὲ τὰ ἐν τοῖς δεινοῖς καὶ ἐθιζόμενοι φοβεῖσθαι ἢ θαρρεῖν οἱ μὲν ἀνδρείοι οἱ δὲ δειλοὶ» ο Αριστοτέλης δείχνει ότι ο τρόπος με τον οποίο οι άνθρωποι μαθαίνουν να αντιμετωπίζουν τις δύσκολες και αντίξοες καταστάσεις στη ζωή τους, διαμορφώνει τη στάση και τη συμπεριφορά τους. Έτσι αν μαθαίνουν να αντιμετωπίζουν ψύχραιμα και με σθένος τις δυσκολίες χωρίς να αγνοούν τους κινδύνους, γίνονται ανδρείοι, αν όχι, δειλοί.

Τέλος, το τρίτο παράδειγμα παραπέμπει στις επιθυμίες και στα ανθρώπινα πάθη («Ὅμοίως δὲ καὶ τὰ περὶ τὰς ἐπιθυμίας ἔχει καὶ τὰ περὶ τὰς ὀργάς· οἱ μὲν γὰρ σῶφρονες καὶ πρᾶοι γίνονται, οἱ δ' ἀκόλαστοι καὶ ὀργίλοι, οἱ μὲν ἐκ τοῦ οὕτως ἐν αὐτοῖς ἀναστρέφεσθαι, οἱ δὲ ἐκ τοῦ οὕτως»). Με αυτό ο Αριστοτέλης εξηγεί ότι ο τρόπος με τον οποίο αντιμετωπίζουν οι άνθρωποι τον ίδιο τον εαυτό τους και μάλιστα τις επιθυμίες και τις ορμές τους, καθορίζει τον χαρακτήρα τους. Αν μαθαίνουν να τιθασεύουν και να εκλογικεύουν τις επιθυμίες και τις ορμές τους, γίνονται συνετοί και πρᾶοι, αν όχι, ασύδοτοι και οξύθυμοι. Συνεπώς, ο τρόπος με τον οποίο οι άνθρωποι διαχειρίζονται τα τρία αυτά πεδία εκδήλωσης της συμπεριφοράς τους είναι καθοριστικός για την ηθική ποιότητά τους.

B3.Σελίδα 128: (Η σημασία της Ακαδημίας βρίσκεται ακριβώς στο γεγονός ότι ήταν το σημείο συνάντησης σημαντικών λογίων της εποχής, που διατηρώντας και μέσα στα πλαίσια της Ακαδημίας ο καθένας τη δική του προσωπικότητα, το δικό του επιστημονικό "πιστεύω", προωθούσαν όλοι μαζί την επιστημονική έρευνα παίρνοντας ο ένας από τον άλλο χρήσιμες παρορμήσεις και επιδρώντας

θετικά ο ένας στον άλλον.)¹ Ένας τέτοιος λόγιος τον οποίο είχε την τύχη να συναντήσει ο Αριστοτέλης στην Ακαδημία, όταν ήρθε να σπουδάσει σ' αυτήν, ήταν ο Εύδοξος από την Κνίδα. Ο νεαρός, τότε, αυτός επιστήμονας ήταν μια από τις πιο προικισμένες προσωπικότητες της αρχαιότητας. Ήταν μαθηματικός, αστρονόμος και γεωγράφος, και ο Πλάτωνας δεν δίστασε καθόλου να του εμπιστευθεί, κατά τη διάρκεια της απουσίας του, τη διεύθυνση της σχολής του. Δεν ήταν λοιπόν μόνο τυχερός ο νεαρός Σταγειρίτης που «βρέθηκε», όπως είπε ένας αριστοτελιστής των ημερών μας, «την πιο κατάλληλη στιγμή στον πιο σωστό τόπο, εκεί δηλαδή όπου υπήρχαν οι κατάλληλοι άνθρωποι που θα μπορούσαν να γονιμοποιήσουν με έναν εντελώς ξεχωριστό τρόπο τη σκέψη του βοηθώντας την να απλώσει μέσα σε σύντομο χρόνο τα δικά της φτερά»· πιο σημαντικό θα πρέπει να θεωρηθεί το γεγονός ότι με την απουσία του Πλάτωνα ο Αριστοτέλης είχε, από την πρώτη στιγμή, την ευκαιρία να δεχτεί εκείνην ακριβώς την επίδραση που πρέπει να ανταποκρινόταν πολύ αμεσότερα στη δική του ψυχοσύνθεση, την απόλυτα σχεδόν θετική και επιστημονική, την ελάχιστα οπωσδήποτε ποιητική (τέτοια ήταν κατά βάση η ψυχοσύνθεση του Πλάτωνα).

B4².γηγενής: γινόμενον

ἔσθλος: ἐστίν

μισαλλοδοξία: συναλλάγμασι

δέος: δεινοῖς

στρεβλός: ἀναστρέφεσθαι,

Αδίδακτο Κείμενο

Γ1³. Μου φαίνεσαι, είπα εγώ, ότι αναφέρεις ικανοποιητική⁴ απόδειξη πως δεν είναι αυτή η τέχνη των λογογράφων την οποία αν αποκτούσε κάποιος θα

¹ Η πρόταση μπορεί να χρησιμοποιηθεί διευκρινιστικά από τους μαθητές χωρίς όμως να θεωρείται σφάλμα η παράλειψή της.

² Οι λέξεις είναι ενδεικτικές. Σωστός θεωρείται οποιοσδήποτε τύπος τους υπάρχει μέσα στο κείμενο.

³ Η μετάφραση αποδόθηκε όπως θα μπορούσε να αποδοθεί από έναν μαθητή και όχι από έναν φιλόλογο. Για αυτό το λόγο δίδονται με υποσημειώσεις και εναλλακτικές αποδόσεις λέξεων και φράσεων.

⁴ ή αρκετή

ήταν⁵ευτυχισμένος. Και, όμως, εγώ νόμιζα ότι κάπου εδώ θα παρουσιαστεί η επιστήμη⁶ την οποία από παλιά ζητούμε⁷. Γιατί, πράγματι, και οι ίδιοι οι άνδρες οι λογογράφοι, όταν τους συναναστρέφομαι, Κλεινία, μου δίνουν την εντύπωση⁸ ότι είναι πάρα πολύ σοφοί και ότι η ίδια η τέχνη αυτών είναι θεϊκή⁹ και υψηλή. Και όμως, δεν είναι καθόλου παράδοξο¹⁰. Γιατί είναι μικρό μέρος της τέχνης των μάγων, λίγο κατώτερη από εκείνη. Γιατί αφενός, η μια (τέχνη) των μάγων σαγηνεύει τα φίδια και τις αράχνες και τους σκορπιούς και τα άλλα αγρίμια¹¹ και τις ασθένειες, αφετέρου η άλλη (τέχνη) τυχαίνει να γοητεύει¹² και να συμβουλεύει¹³ τους δικαστές και τα μέλη της εκκλησίας του δήμου και τα άλλα πλήθη.

Γ2. φάτε¹⁴, έκτῳ¹⁵, τινῶν¹⁶, (ῶ) εὔδαιμον¹⁷, ῶήθη¹⁸, πεφάνθω¹⁹, παλαιτερον²⁰, (ῶ) κήλησι²¹, τύχοιεν²², ἐσομέναις²³

Γ3. α. μοι²⁴: δοτική προσωπική του κρίνοντος προσώπου στο ρήμα δοκεῖς

εὔδαιμων²⁵: κατηγορούμενο στο υποκείμενο του συνδετικού ρήματος ἄν εἴη, τις

ἦν²⁶: αντικείμενο στο ρήμα ζητοῦμεν

⁵ ή θα μπορούσε να είναι

⁶ ή γνώση

⁷ ή αναζητούμε

⁸ ή μου φαίνονται

⁹ ή εξαιρετική

¹⁰ ή παράξενο

¹¹ ή ζώα

¹² ή να σαγηνεύει

¹³ ή ενθαρρύνει

¹⁴ Μ. Χ. Οικονόμου, Γραμματική της Αρχαίας Ελληνικής, σελ. 235

¹⁵ Μ. Χ. Οικονόμου, Γραμματική της Αρχαίας Ελληνικής, σελ. 201

¹⁶ Μ. Χ. Οικονόμου, Γραμματική της Αρχαίας Ελληνικής, σελ. 142

¹⁷ Μ. Χ. Οικονόμου, Γραμματική της Αρχαίας Ελληνικής, σελ. 107

¹⁸ Μ. Χ. Οικονόμου, Γραμματική της Αρχαίας Ελληνικής, σελ. 172, 305

¹⁹ Μ. Χ. Οικονόμου, Γραμματική της Αρχαίας Ελληνικής, σελ. 192, 312

²⁰ Μ. Χ. Οικονόμου, Γραμματική της Αρχαίας Ελληνικής, σελ. 128

²¹ Μ. Χ. Οικονόμου, Γραμματική της Αρχαίας Ελληνικής, σελ. 161

²² Μ. Χ. Οικονόμου, Γραμματική της Αρχαίας Ελληνικής, σελ. 194, 312

²³ Μ. Χ. Οικονόμου, Γραμματική της Αρχαίας Ελληνικής, σελ. 163, 114

²⁴ Π. Μπίλλα, Συντακτικό Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσας, σελ. 63

²⁵ Π. Μπίλλα, Συντακτικό Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσας, σελ. 21

ἐκείνης²⁷: γενική ως ετερόπλωτος προσδιορισμός, γενική συγκριτική (β' όρος σύγκρισης) στο συγκριτικό βαθμό ύποδεεστέρα

οὔσα²⁸: κατηγορηματική μετοχή, η οποία αναφέρεται στο υποκείμενο του ρήματος τυγχάνει ή δέ, σε θέση κατηγορηματικού προσδιορισμού σε αυτό

Γ3. β. κτησάμενος²⁹: επιρρηματική υποθετική μετοχή, συνημμένη στο υποκείμενο του ρήματος ἄν εἶη, τις³⁰ (σε θέση επιρρηματικού προσδιορισμού της προϋπόθεσης στο ἄν εἶη³¹). Πρόκειται για λανθάνοντα υποθετικό λόγο.

Δευτερεύουσα υποθετική πρόταση: **εἰ κτήσαιτο**

Η μετοχή αναλύεται σε δευτερεύουσα πρόταση με εἰ + ευκτική αορίστου για τους εξής λόγους:

α. πρόκειται για υποθετικό λόγο της απλής σκέψης του λέγοντος, διότι η μετοχή εξαρτάται από δυνητική ευκτική (ἄν εἶη), η οποία αποτελεί και την απόδοση του υποθετικού λόγου,

β. χρησιμοποιείται ευκτική αορίστου, γιατί η μετοχή βρίσκεται σε αόριστο, στο γ' ενικό πρόσωπο, γιατί το υποκείμενό της είναι το τις.

²⁶ Π. Μπίλλα, Συντακτικό Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσας, σελ. 57, Α. Γεωργοπαπαδάκος, Λεξικό Ανωμάτων Ρημάτων, σελ. 88

²⁷ Π. Μπίλλα, Συντακτικό Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσας, σελ. 32

²⁸ Π. Μπίλλα, Συντακτικό Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσας, σελ. 91-92

²⁹ Π. Μπίλλα, Συντακτικό Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσας, σελ. 94-95, 98

³⁰ Επειδή η μετοχή βρίσκεται σε αόριστο, θα μπορούσε να οδηγήσει τους μαθητές στο συμπέρασμα ότι είναι χρονικοῦποθετική. Ωστόσο, απουσιάζει κάποιος χρονικός προσδιορισμός, ο οποίος θα τεκμηριώνε την άποψη με ασφάλεια, ενώ η δυνητική ευκτική του ρήματος εξάρτησης της μετοχής οδηγεί στο ασφαλέστερο συμπέρασμα ότι η μετοχή είναι υποθετική. Όσον αφορά στο είδος του υποθετικού λόγου, επιλέγεται η ασφαλέστερη εκδοχή της **απλής σκέψης του λέγοντος** από εκείνη του **προσδοκώμενου**, στο οποίο η δυνητική ευκτική αποδίδεται ως σπανιότερη εκφορά.

³¹ Π. Μπίλλα, Συντακτικό Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσας, σελ. 157